

*„talem concessimus libertatem, qualem detinet monasterium
Sancti Benedicti in Monte Cassino...”*

PANNONHALMA ÉS A MONTECASSINOI SZABADSÁG (LIBERTAS)

KEVÉS OKLEVELES EMLÉKE VAN a magyar középkor korai időszakának, amely olyan régóta foglalkoztatja a kutatókat, mint a pannonthalmi alapítólevél. Jelen írás nem tesz, de nem is tehet kísérletet arra, hogy bemutassa a 18. század óta folyó vitákat és kutatási eredményeket, annál is inkább mivel ezt a munkát már mások elvégezték.¹ E változatos irodalom gazdag termése ellenére elmondható, hogy a Pannonhalma és Montecassino viszonyára vonatkozó forráshely értelmezése kevés figyelmet kapott. Ez vélhetően azzal magyarázható, hogy Fejérpataky László monográfiája és különösen Erdélyi Lászlónak a rendtörténet első kötetében megjelent elemzése nyomán általános elfogadásra talált a két apátságot összefűző jogközösség, azonos egyházi jogi helyzet (*nullius-kiváltság*) elmélete.

Vizsgálatunk tárgya az a formula, pontosabban rendelkezés, amellyel a pannonthalmi oklevél kiadója a montecassinoival megegyező szabadságot biztosított az első magyarországi bencés apátságnak. Ahhoz, hogy megérthessük pontos tartalmát, számba kell vennünk egyéb előfordulásait is. Összesen hat alkalommal találjuk meg az apátság Árpád-kori pápai és királyi okleveleiben. Lényeges azonban a két forráscsoporton belüli előfordulás aránya, amely 5:1 a pápai diplomák javára. Királyi oklevélben csak egy alkalommal, I. István interpolált kiváltságlevelében fordul elő.² A pápai oklevelek közül II. Paszkál

¹ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: A pannonthalmi apátság alapító oklevele. Budapest 1878.; THOROCZKAY GÁBOR: Szent István pannonthalmi oklevelének historiográfiája. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma ezer éve. I. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 1996. 9–109.

² Eredetije (E): A Pannonthalmi Bencés Főapátság Levéltára (a továbbiakban: PBFL) Capsarium n. 2. (Capsa 13. A. – Df. 206927) „[...] talem concessimus libertatem, qualem detinet monasterium Sancti Benedicti in Monte Cassino [...]” Diplomata Hungariae antiquissima.

(1102) nem említi, pedig maga hivatkozik arra, hogy az I. István oklevelében foglaltakat erősíti meg!³ Ugyanígy hiányzik III. Sándor 1175-évi bullájából.⁴ Első alkalommal e pápa másik, 1181-ben kelt privilégiumában bukkan fel.⁵ Jól látszik azonban, hogy itt nem az alapító király rendelkezésének megerősítéséről van szó, hanem új kiváltságról, hiszen a pápa korábbi bullájában (1175) az ide vonatkozó szöveghely (*Nulli episcoporum ... ad synodum vocare*) mondata után rögvest áttért a somogyi tizedekre, míg 1181-ben az említett mondat és a somogyi tizedek közé ékelődve találjuk meg a montecassinoi szabadságra utaló kitételt.⁶ Ugyanígy hozza III. Orbán 1187-es oklevele,⁷ viszont III. Kelemen 1189-ben kelt bullája nem említi ezt a kiváltságot.⁸ III. Ince 1216-ban ismét megerősítette, sőt hozzátette, olyan kiváltságról van szó, amelyet elődei adtak az apátságoknak.⁹ Ezt követően III. Honorius és IX. Gergely pápák említik még 1225-ben¹⁰ és 1232-ben.¹¹

A kérdés az, hogy mit is jelentett ez a szabadság, *libertas*? A magyar szakirodalomban az a nézet uralkodó, hogy a pannonhalmi apátság *egyházjogi helyzetének, exemptiojának* alapja éppen a montecassinoival egyező szabadság volt. Ahhoz tehát, hogy megválaszolhassuk az imént feltett kérdést, röviden ki kell térnünk a *libertas* tartalmának értelmezésére, illetve ebből fakadóan a monostorok egyházjogi helyzetének, *exemptiojának* problematikájára.

Ed. Georgius Györffy. Vol. I. 1000–1131. Budapestini 1992. (a továbbiakban: DHA) n. 5/II.

³ E: PBFL Capsarium Lad. 1. n. 6. (Capsa 39. J. – Df. 206804) „[...] secundum preceptum beate memorie Stefani pii regis per presens privilegium confirmamus atque statuimus [...]” DHA n. 117.

⁴ E: PBFL Capsarium n. 27. (Capsa 68. A. – Df. 206824) ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁCZ: A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I–XII/B. Budapest 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) I. 606–607.

⁵ Másolata (M): Liber Ruber (a továbbiakban: LR) n. 42. (Df. 208291) PRT I. 610–611.

⁶ E: PBFL Capsarium n. 27. (Capsa 68. A. – Df. 206824) PRT I. 606–607.

⁷ E: PBFL Lad. 1. n. 3. (Capsa 45. Q. – Df. 206828) PRT I. 612–613.

⁸ M: LR n. 44. (Df. 208291) Átirata (Á): 1. II. András [1225] (PBFL Capsa 31. G. – Df. 206867) 2. győri káptalan 1322. január 22. (PBFL Capsa 36. Jj. – Df. 206829) PRT I. 613–614.

⁹ M: II. András [1225] (PBFL Capsarium n. 67., (Capsa 31. G. – Df. 206867) PRT I. 640–642.

¹⁰ M: 1. Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Vol. 13. Fol. 62v; 2. LR n. 50. (Df. 208291) PRT I. 670.

¹¹ M: LR n. 55. (Df. 208291) PRT I. 711.

A külföldi szakirodalmat régóta foglalkoztatja a *libertas* fogalmának változó jelentése.¹² A *libertas* már igen korán, az 535. évi karthágói zsinat rendelkezései között felbukkant a szerzetesekkel kapcsolatban. Az itt szereplő *libertas plenissima*, akárcsak későbbi, 6–7. századi előfordulásai azonban nem jelentették az adott intézmény feletti püspöki joghatóság megszüntetését, pusztán a kolostori vagyon épségét, a püspöki túlkapások korlátozását szolgálták. A korszakban gyakran találkozunk püspöki privilégiumokkal is, amelyek általában szintén csak oltalmat biztosítottak, és ezt lehet elmondani a királyi, ill. pápai oklevelekről is.¹³ A *libertas* oltalom jellege nem sokat változott a Karoling időkben sem, rendre olyan értelemben jelent meg, mint az előző korszakban.¹⁴ Egy sajátos használata azonban kimutatható, igaz ez általában a papság és a világiak viszonyára vonatkozott. Ez az ún. *libertas sacerdotalis* vagy *episcopalis* lényegében a laikus-egyházi elkülönítésére utalt, s tipikusan olyan forrásokban jelent meg, ahol a világiak Egyház feletti uralmát vitatták a klerikusok.¹⁵ Külön vizsgálat tárgya lehet az ún. *libertas romana*. Ez vélhetőleg a római szabad polgárjog és a kereszténység gondolatának ötvözése útján jött létre, amit igen változatos módon használtak: alkalmazták egy közösség megjelölésére (*christianorum romana libertas*, *Franco- rum libertas*, *Christianorum libertas*, stb.) éppúgy, mint a társadalmi állapot jelölésére. A *libertas ecclesiae romanae* kifejezés elsőként I. Miklós pápa idején jelent meg, itt jelentése a világi uralommal szembeni sérthetetlenséget fejezte ki.¹⁶ További kérdés, hogy a *libertas* jelentése módosult-e az Ottók korabeli birodalmi egyház keretei között. A fogalom ebben a közegben is számos alkalommal megjelent: az uralkodó oltalmába vette az adott kolostort, garantálta birtokai sérthetetlenségét és a szabad apátválasztás fenntartását. Ily módon arra a következtetésre juthatunk, hogy ezt a fogalmat az uralkodó által adott oltalom, immunitás kifejezésére alkalmazták. A *libertas* emlegetése tehát nem volt más, mint a birodalmi egyházhoz kötődő szabadság. A korabeli pápai privilégiumok ezt a szabadságot erősítették meg, anélkül, hogy változ-

¹² SZABÓ-BECHSTEIN, BRIGITTE: *Libertas ecclesiae*. Ein Schlüsselbegriff des Investiturstreits und seine Vorgeschichte 4–11. Jahrhundert. Róma 1985. (a továbbiakban: SZABÓ-BECHSTEIN, 1985.)

¹³ SZABÓ-BECHSTEIN, 1985. 27–38.

¹⁴ SZABÓ-BECHSTEIN, 1985. 38–47.

¹⁵ SZABÓ-BECHSTEIN, 1985. 47–55.

¹⁶ SZABÓ-BECHSTEIN, 1985. 55–58.

tattak volna a jogi helyzeten.¹⁷ A korai időszakban (6–11. század) tehát a *libertas* alapvetően az egyházi vagyon sérelmére elkövetett vétkek, túlkapások elhárítására szolgált, megfelelő ellentétpárjai a *dominatio*, *ditio*, *potestas*, *iuris ditio* voltak, így nem meglepő, hogy gyakran kifejezetten immunitás és oltalom értelemben szerepelt.¹⁸

Változások következtek viszont VII. Gergely idején. Privilégiumaiban egyfelől továbbra is megtalálható volt az oltalom adományozása, megerősítése, ugyanakkor feltűnt a *libertas* olyan értelmezése is, amely már minden más hatalom alól, legyen az püspöki, világi, ki akarta vonni az adott egyházi intézményt. Ez az *exemptio* értelemben használt *libertas* az 1070-es évek végén és főleg az azt követő évtizedtől egyre gyakrabban jelent meg a forrásokban. Ez azonban már a pápa nagyobb távlatokban gondolkodó, az Egyház szabadságának (*libertas ecclesiae*) megteremtésén munkálkodó egyházpolitikájának egyik eleme volt.¹⁹

Sajátos esetet képezett az, amikor valamely egyház évi adót (*cenzust*) fizetett a pápaságnak. E kapcsolat történhetett átadás (*traditio*, *recommendatio*), vagy a pápai oltalom alá vétel útján, amelynek eredményeképpen az adott egyházi intézmény a pápaság tulajdonává vált. Az egyházak és az Apostoli Szék közötti kapcsolat jellemzésére több fogalmat is használtak, ezek közül a leggyakrabban a *protectio*, *tuitio* és a *libertas* szerepelt.²⁰ Mint láttuk, a 11. század második felében a *libertas* jelentése átalakult, a pápaság arra törekedett, hogy az általa adott oltalom kizárólagos legyen, igyekezett erőteljeseb-

¹⁷ SZABÓ-BECHSTEIN, 1985. 58–101.

¹⁸ FABRE, P.: Etude sur le Liber Censuum de l'Eglise Romaine. Paris 1892. 75–94. (a továbbiakban FABRE, 1892.); PFAFF, V.: Sankt Peters Abteien im 12. Jahrhundert. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 57. (1971) 150–195. (a továbbiakban: PFAFF, 1971.) 154–156.; Vö.: Regesta pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII. Edidit Philippus Jaffé, editionem secundam correctam et auctam, auspiciis Guilelmi Wittenbach curaverunt S. Loewenfeld–F. Kaltenbrunner–P. Ewald. I–II. Lipsiae 1885–1888. Kaltenbrunner, F.: Von den Anfängen bis zum Pontifikat Pelagius' II. (590) (a továbbiakban: JK); Ewald, P.: Vom Pontifikat Gregors I. (590) bis zum Pontifikat Johannes' VIII (882) (a továbbiakban: JE); Loewenfeld, S.: Vom Pontifikat Marinus I. (882) bis zum Pontifikat Celestins III (1198) (a továbbiakban: JL) 3716, 3722, 3800, 3827, 3900, 4028, 4201, 4319, 5160, 5279, 5701, 5542, 5545, 7250.

¹⁹ SZABÓ-BECHSTEIN, 1985. 102–193., különösen 176–192.

²⁰ FABRE, 1892. 71; PFAFF, 1971. 152–153.

ben érvényesíteni tulajdonjogát (*proprietas*).²¹ Ez egyes esetekben a korábbi jogállapot megváltozását, az *exemptio* elnyerését jelentette, különösen VII. Gergely, illetve II. Orbán idején.²² Nem lehet véletlen, hogy éppen ez utóbbi pápa vezetett be új formulát a cenzus és a *libertas* összekapcsolásával.²³ Ez azonban nem bizonyult jó megoldásnak, mivel ettől nem szűnt meg a *libertas* használata az *exemptio*tól eltérő jogi tartalommal (oltalom), sőt a későbbiekben még nagyobb zavart támadt. Egyrészt gyakran előfordult, hogy egy-egy intézménynél a 12. század közepén a pápaság már nem tudta megjelölni a cenzus fizetésének okát,²⁴ másfelől megmaradt a korábbi fogalmi következetlenség, ami esetenként még súlyosabbá vált.²⁵

Az így felmerült nehézségek felszámolására III. Sándor pápa tett kísérletet. A rendteremtés leginkább a cenzust fizető egyházak körében járt sikerrel, ezeknél ugyanis a pápa határozott – és a későbbiekben véglegesen rögzült –

²¹ Az új formula, a *libertas Romana* lett, amely már 995-ben, XV. János pápa egyik oklevelében felbukkant (JL 3857), de csak IX. Leó, II. Viktor és VII. Gergely idején jelent meg tömegesen. Pl.: JL 4221, 4347, 4368, 4397, 4630, 5068, 5167. A fogalom eredetére: SZABÓ-BECHSTEIN, 1985. 55–58. A pápai tulajdont hosszasan, bár kissé formálisan elemezte Schreiber. SCHREIBER, G.: Kurie und Kloster im 12. Jahrhundert. Studien zur Privilegierung, Verfassung und besonders zum Eigenkirchenwesen der vorfranziskanischen Orden vornemlich auf Grund der Papsturkunden von Paschalis II. bis auf Lucius III. (1099–1181) I–II. Stuttgart 1910. (a továbbiakban: SCHREIBER, 1910.) 10–23.

²² Vö.: JL 5395, 5432, 5542, 5545, 5572, 5590, 5673, 5732, 5787; 4951, 5072, 5511, 5563, 5572, 5732. Vö.: SCHREIBER, 1910. I. 32–40.; FABRE, 1892. 93–96.

²³ Az „ad indicium autem perceptae huius a Romana ecclesia libertatis ... exsolvere” formula elsőként 1089. május 19-én fordult elő a St. Jean de Ripoll-nak adott privilégiumban (JL 5395).

²⁴ Jellegetes példák: Schirren (II. Callixtus, JL 7027 – III. Jenő, JL 8747), Baumburg (II. Paszkál, JL 6434 – II. Honorius, JL 7397; II. Ince, JL 7969), Raitenbach (II. Orbán, JL 5428, 5459 – III. Jenő, JL 9471), Weiblingen (II. Paszkál, JL 5694 – II. Honorius, JL 7252). Dőlt betűvel szerepelnek azok az esetek, ahol a cenzus eredete már nem volt világos. FABRE, 1892. 96–97.

²⁵ Erre jó példa az, hogy az 1140-es években a *protectio* kifejezést alkalmazták a *libertas*, helyett, esetenként pedig az oltalom jelentésű *tuitio* a *libertas* mellett áll egy-egy oklevélben. Az előbbire: JL 8158 (Szűz Mária, Párma, 1141. november 7.), JL 8250 (Rott, 1142. december 6.), JL 8485 (St. Julien, Tours, 1144. január 27.), JL 8496 (Stromberg, 1144. február 19.), JL 8631 (St. Lorenzo, Asso, 1144. május 26.), JL 8744 (Szt. Miklós, Pisa, 1145. április 29.), JL 8512 (Volterra, 1144. március 3.), JL 8557 (Szt. Ambrus, Firenze, 1145. május 12.), JL 8341 (Engelberg, 1143. január 21.), JL 9753 (Notre-Dame, Saintes, 1153. október 24.); a másodikra: II. Honorius 1126. március 28. (JL 7251, cenzus: „ad indicium tuitionis et libertatis”). FABRE, 1892. 99–100. Vö.: SCHREIBER, 1910. I. 32–40.

különbségtételt alkalmazott. A pápa a cenzust fizető egyházakat két csoportra osztotta: az egyes egyházak vagy 1) az Apostoli Széktől elnyert oltalomért (*protectio*), vagy 2) a pápától kapott szabadságért (*libertas*) fizettek évi adót. A pápa ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy pontos ismereteket csak a privilégiumok vizsgálatával lehet szerezni.²⁶ A pápai megnyilatkozás több fontos tanulssággal szolgál. Az első és legfontosabb ezek között, hogy nem minden *exemptus* egyház fizetett cenzust. Ezeket a pápa, az éppen általa bevezetett új formulával, *specialiter beati Petri iuris*-t élvező egyházaknak nevezte. Továbbá, az évi adót fizető egyházak közül csak a második csoportba tartozók tarthattak igényt az *exemptiora*, az első csoport pusztán oltalomban részesült, amely nem járt együtt a püspöki hatalom megvonásával. Így tehát a pápa azokat az egyházakat tekintette *exemptnek*, amelyek a) bár nem fizetnek cenzust, de egyéb módon mentesülnek a püspöki hatalom alól; b) fizetnek évi adót *ad inditium ... percepte libertatis* és „különleges módon Szent Péter jogához”, azaz kizárólag a pápa alá tartoznak (*ecclesie que specialiter beati Petri iuris existunt*). Ezzel a különbségtétellel azonban a cenzust nem fizető egyházak esetében még nem volt megoldott a probléma, hiszen itt az évi adó hiánya megfosztotta az Apostoli Széket egy egyszerű és hatékony kritérium alkalmazásától.²⁷

²⁶ „Alexander III A. de Summa subdiacono nostro, apostolice sedis legato. Recepimus litteras quas pro ecclesiis nostris censualibus contra venerabilem fratrem nostrum B[onifacium] Novariensem episcopum direxisti, et earum tenore perpendimus, qualiter ad iura nostra servanda vigil existas. Ceterum discretioni tue volumus non latere, quod, *sicut non omnes ecclesie que specialiter beati Petri iuris existunt, annuatim apostolice sedi censum exsolvunt, ita nec omnes censuales ab episcoporum subiectione habentur immunes. Inspicienda sunt ergo privilegia ipsarum ecclesiarum et ipsorum tenor diligentius attendendus, ut si fuerit deprehensum, quod ecclesia que censum exsolvit, specialiter beati Petri iuris existat et ad inditium percepte libertatis census annuus conferatur, non immerito poterit speciali prerogativa gaudere. Si vero ad inditium percepte protectionis census solvitur, nichil ex hoc iuri diocesani episcopi videtur subtractum. Cum igitur constet presbiterum Sancti Zenonis prefato episcopo obedientiam promississe in ordinatione sua, sicut in iure confessus asseritur, nolumus, quod cum vel alios qui similem causam habent contra prefatum episcopum vel alios tueraris, quia sicut iustitiam nostram a fratribus et coepiscopis nostris nobis volumus conservari, ita iura sua custodire nos convenit illibata.*” [kiemelés: K. G.] JL 14037. Idézi: FALKENSTEIN, L.: La papauté et les abbayes françaises aux XIe et XIIe siècles. Exemption et protection apostolique. (Bibliothèque de l'École des Hautes Études en Sciences Historiques et Filologiques 336) Champion, Paris 1997. (a továbbiakban: FALKENSTEIN, 1997.) 22–23. Vö.: FABRE, 1892. 101.

²⁷ A másik (b) esettel hozhatjuk összefüggésbe a Liber Censuum összeállítását (1192), amelynek alapgondolata a pápai tulajdon volt, ahogy azt maga Cencius Savelli is kifejezte: „in

Az egyházi szokásjog alapvetően a kolostorok felett a püspöki joghatóság érvényesülését tartotta kívánatosnak. Ettől csak akkor tértek el, ha az *ordinarius*, jogaival visszaélve, a szerzetesi közösség önállóságát veszélyeztette. Természetesen ez nemcsak a püspökök oldaláról fenyegetett, jellemzőbbek voltak a világiak részéről elkövetett sérelmek. Ennek hatására a világi hatalmasságok, a püspökök és később a pápák is oltalmat (*protectio*) biztosítottak egyes apátságoknak, amelyeknek rendre visszatérő eleme volt a kolostori vagyon védelme, az apátválasztás szabadsága, a püspökök által gyakorolt rendi hatalom túlkapasainak korlátozása. Ezeknek az elemeknek a megléte az egyes privilégiumokban – függetlenül a kiállító személyétől – nem jelentett *exemptiot*, mert hiányzott belőle két elem: a *püspök kormányzati hatalmának megszüntetése* (részben vagy egészben), és egy *magasabb hierarchikus szint* – leggyakrabban a pápa – *alá rendelés*. Éppen ezért egyes korai privilégiumok (Bobbio 628, Fulda 751, St. Denis 757) – amelyeket a kutatás régebbi vonulata feltétlenül *exemptio* első előfordulásaiként kezelte – csak oltalmat biztosítottak. Ténylegesen *exemptio*val legkorábban Montecassinónál számolhatunk (859). Biztos fogódzóink azonban csak első ezredforduló tájától akadnak, hiszen Fleury-ben már megjelennek a teoretikus alapok (Abbon de Fleury), Cluny esetében pedig már ténylegesen van adatunk az *exemptiora*. Az ezt követő időszakban, különösen a gregorián reform korától, már gyakrabban találkozhatunk a mentesség intézményével. Ugyanakkor maga a pápaság is, amely forrása volt e sajátos jogállapot kialakulásának, fogalmi nehézségekkel küszködött az oltalom és az *exemptio* elhatárolásában. A kép csak a 12. század végén kezdett tisztulni, amikor III. Sándor pápa a korábbi formulás törekvéseket felhasználva és átalakítva igyekezett egyértelmű és világos kritériumokat alkotni a jogi helyzet megállapítására.²⁸

ius et proprietatem beati Petri consistentes”. FABRE, 1892. 113. A szerzőre, a mű keletkezésére forrásaira l. FABRE, 1892. 2–25. A munka később is használatban volt, erre mutatnak pl. III. Ince 1199. január 26-i (Regesta pontificum Romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV. Edidit Augustus Potthast. I–II. Berlini 1874–1875. Új kiadása: Graz 1957. (a továbbiakban: POTTHAST) 578. 1205. május 2-i és 3-i (POTTHAST 2482, 2485) 1215. április 10-i (POTTHAST 4971) III. Honorius 1218. május 26-i (POTTHAST 5816) IV. Orbán 1264. március 21-i, IV. Márton 1282. március 7-i (POTTHAST 21862) IV. Miklós 1289. október 3-, 1290. szeptember 13-i (POTTHAST 23399) oklevelei. Idézi: FABRE, 1892. 5–6.

²⁸ A kérdéses egyházi jogi fogalom történetének és tartalmának kiterjedt nemzetközi szakirodalma van, amelynek túlnyomó része sajnálatos módon Magyarországon nem ismert:

Az *exemptio* (mentesség) különböző fajtákra osztható: 1) tartalma szerint lehetett *teljes* vagy *részes*, attól függően, hogy a püspöki kormányzati hatalmat egészében, vagy csak bizonyos elemeiben szüntette meg. 2) A kiterjedés szempontjából nézve ismét több fajtája lehetett. Az *exemptio*t alapvetően

BLUMENSTOK, A.: Der päpstliche Schutz im Mittelalter. Innsbruck 1890.; FABRE, 1892.; SCHREIBER, 1910.; LETONNELIER, G.: L'abbaye exempte de Cluny et le Saint-Siège. Etude sur le développement de l'exemption clunisienne des origines jusqu'à la fin du XIIIe siècle. (Archives de la France monastique 22.) Ligugé-Paris 1923.; SACKUR, E.: Die Cluniacenser in ihrer kirchlichen und allgemengeschichtlichen Wirksamkeit bis zur Mitte des elften Jahrhunderts. I-II. Halle an der Saale 1892-1894.; TELLENBACH, G.: Libertas Kirche und Weltordnung im Zeitalter des Investiturstreits. Leipzig 1936.; THANER, FRIEDRICH: Über Entstehung und Bedeutung der Formel: Salva sedis apostolicae auctoritate in den päpstlichen Privilegien. Wien 1872.; BERLOW, R. K.: Spiritual immunity at Vézelay (Ninth to Tenth Century). Catholic Historical Review 62. (1976) 573-588.; BERZDORF, F.: Autonomie und Exemption der kanonischen Lebensverbände. (Münchener Theologische Studien III. Kanonische Abteilung Bd. 49.) St. Ottilien 1995.; BOUCHARD, C. B.: Merovingian, Carolingian and Cluniac Monasticism: Reform and Renewal in Burgundy. Journal of Ecclesiastical History 41. (1990) 365-387.; CONSTABLE, G.: Cluny in the Monastic World of the Tenth Century. In: Il secolo di ferro: Mito e realtà del secolo X. Spoleto 1991. 391-448.; COWDREY, H. E. J.: The Cluniacs and The Gregorian Reform. Oxford 1970.; DUBOIS, J.: 'Esenzione monastica' In: Dizionario degli istituti di perfezioni. Roma 1973. III. 1295-1306.; FEINE, H. E.: Kirchliche Rechtsgeschichte. I. Die katholische Kirche. Köln-Wien 1972.; FOGLIASSO, E.: 'Exemption canonique', 'Exemption des religieux' In: Dictionnaire du droit canonique. V. 637-646., 646-666. (a továbbiakban: FOGLIASSO, 1953.); HALLINGER, K.: Gorze-Kluny: Studien zu den Monastischen Lebensformen und Gegensätzen im Hochmittelalter. Róma 1950-1951.; uő.: Zur geistigen Welt der Anfänge Klunys. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 10. (1954) 417-445.; HIRSCH, H.: Untersuchungen zur Geschichte des päpstlichen Schutzes. Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung (a továbbiakban: MIÖG) 54. (1942) 363-433.; uő.: Die Klosterimmunität seit dem Investiturstreit. Untersuchungen zur Verfassungsgeschichte des deutschen Reiches und der deutschen Kirche. Köln-Graz 1967.; IOGNAPRAT, D.: Agni immaculati. Recherches sur les sources relatives à saint Maïeul de Cluny (954-994). Paris 1988.; JAKOBS, H.: Zu den Fuldaer Papsturkunden des Frühmittelalters. Blätter für deutsche Landesgeschichte 128. (1992) 31-84.; KAY, D. J.: Exemption. Origins of Exemption and Vatican Council II. (Excerpta ex dissertatione ad doctoratum in Facultate Iuris Canonici Pontificae Universitatis Gregorianaе) Romae 1990.; LEMAITRE, J.-L.: 'Exemption' In: Dictionnaire historique de la Papauté. Ed.: Ph. Levillain. Paris [1994] 659-662.; LEMARIGNIER, J.-Fr.: Étude sur les privilèges d'exemption et de juridiction ecclésiastique des abbayes normandes depuis les origines jusqu'en 1140. (Archives de la France monastique 44.) Paris 1937.; uő.: L'exemption monastique et la réforme grégorienne In: À Cluny, congrès scientifique ... Dijon 1950. (Extrait des travaux des congrès de Cluny) Dijon 1951. 288-340.; uő.: Structures monastiques et structures politiques dans la France de la fin du Xe et des débuts du XIe siècle. In: Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi

az apát és a szerzetesek, mint fizikai és morális személyek nyerték el, tehát személyre vonatkozott, azonban már igen hamar inkább helyre vonatkoztatva használták fel. Így az *exemptio* általában csak a kolostorra terjedt ki, amit *passzív exemptionnak* nevezünk. Ritkább esetben az *exemptio* már nem

sull'alto medioevo IV. Il monachesimo nell'alto medioevo e la formazione della civiltà occidentale. 8-14 aprile 1956. Spoleto 1957. 357-400.; LÜBECK, K.: Exemption des Klosters Fulda. (Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens) München 1937.; MORDEK, H.: Libertas monachorum. Eine kleine Sammlung afrikanischer Konzilstexte des 6. Jahrhunderts. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 72. (1986) 1-16.; MOSTERT, M.: The political theology of Abbo of Fleury. A study of the ideas about society and law of the tenth century monastic reform movement. *Middleleeuwse Studies en Bronne [Medieval Studies and Sources] II*. Hilversum 1987.; uő.: Die Urkundenfälschungen Abbos von Fleury. In: *Monumenta Germaniae Historica Schriften Bd. 33. IV. (Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historica. München. 16-19. September 1986.) Teil IV. Diplomatische Fälschungen (II)*, Hannover 1988. 287-318.; uő.: The political Ideas of Abbo of Fleury. Theory and practice at the end of the tenth century. *Forschungen zur westeuropäischer Geschichte. Deutscher Historischer Institut Paris, Sigmaringen* 16/1 (1989) 85-100.; MÜLLER, L.: 'La notion canonique d'abbaye nullius' *Revue du droit canonique* 6/1 (mars 1956) 115-144.; PFAFF, 1971.; uő.: Die päpstlichen Klosterexemptionen in Italien bis zum Ende des zwölften Jahrhunderts. Versuch einer Bestandaufnahme. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 72. (1986) 76-114.; PITZ, E.: Papstreskripte im frühen Mittelalter. *Diplomatische und rechtsgeschichtliche Studien zum Briefcorpus Gregors des Grossen. (Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters 14.)* 1990.; PLÖCHL, W.: *Geschichte des Kirchenrechts. I-II*. Wien-München 1960-1962.; PUGLIESE, A.: 'Privilegium exemptionis' In: *Dictionarium morale et canonicum. III*. 795-799. (a továbbiakban: PUGLIESE, 1966.); PUZA, R.: 'Exemption' In: *Lexikon des Mittelalters. IV. col.* 165-166.; RATHSACK, M.: Die Fuldaer Fälschungen. Eine rechtshistorische Analyse der päpstlichen Privilegien des Klosters Fulda von 751 bis ca. 1158. I-II. (Päpste und Pasttum 24/I-II) Stuttgart 1989. (eredeti szövege: Fuldaforfalskningerne. En retshistorisk analyse af klostret Fuldas pavelige privilegier 751 - ca. 1158. København 1980.) ROSENWEIN, B. H.: La question de l'immunité clunisienne. *Bulletin de la Société des Fouilles Archéologiques et des Monuments Historiques de l'Yonne n° 12* (1995) 1-12.; SANTIFALLER, L.: *Liber Diurnus*. Hrsg. von H. Zimmermann. (Päpste und Papstum Bd. 10) Stuttgart 1976.; SCHÄFERDIEK, K.: Das Heilige in Laienhand. Zur Entstehungsgeschichte der fränkischen Eigenkirche. In: *Vom Amt des Laien in Kirche und Theologie. Festschrift für G. Krause zum 70. Geburtstag*. Berlin-New York 1982. 122-140.; SCHEUERMANN, A.: Die Exemption nach geltendem kirchlichen Recht mit einem Überblick über die geschichtliche Entwicklung. (Görres-Gesellschaft Veröffentlichungen der Sektion für Rechts- und Staatswissenschaft 77. Heft) Padernborn 1938.; uő.: 'Exemption' In: *Lexikon für Theologie*

csupán a monostorra, hanem minden hozzá tartozó területre, népre kiterjedt, de ez továbbra is az egyházmegye keretein belül maradt. Ez volt az *aktív exemptio*. A harmadik lehetőség, amely egyébként nem jellemző a középkorban, az ún. *nullius-apátság*, *nullius-kiváltság*, amikor a kolostorra és a hozzá tartozó egységekre kiterjedő *exemptio*val rendelkező intézmény kikerült az egyházmegyei szervezet kötelékéből, önálló joghatósági területté alakul.²⁹

Pannonhalma és Montecassino kapcsolatára, illetve a *libertas* tartalmára visszatérve, Erdélyi László avval érvelt, hogy a bencés őskolostor kiváltságai folytán minden érseki és püspöki joghatóság alól ki volt véve és egyedül az Apostoli Széknek volt alávetve. Ehhez társult még az, hogy az apátságához tartozó terület papsága és népei felett az apát püspöki joghatóságot gyakorolt. Ez utóbbi lényegében az ún. *nullius-kiváltság* volt. Ennek alátámasztására Erdélyi Montecassino privilégiumait hozta fel.³⁰ Felfogását később Scher-

und Kirche. (1959) III. 1295. (a továbbiakban: SCHEUERMANN, 1959.); uő.: 'Exemption' In: *Teologische Realenzyklopädie* (1982) X. 696–697. (a továbbiakban: SCHEUERMANN, 1982.); SCHIEFFER, TH.: *Cluniazensische oder gorzische Reformbewegung?* (Bericht über ein neues Buch) *Archiv für mittelherrheinische Kirchengeschichte* 4. (1952) 24–44.; SCHMIDT, T.: *Die älteste Überlieferung von Cencius' Ordo Romanus*. In: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*. Deutscher Historischer Institut 60. Tübingen 1980. 511–522.; SCHWARZ, W.: *Iurisdictio und Condicio*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 45. (1959) 34–98.; SZABÓ-BECHSTEIN, 1985.; SZAIVERT, W.: *Die Entstehung und Entwicklung der Klosterexemption bis zum Ausgang des 11. Jahrhunderts*. *MIÖG* 59. (1951) 265–298.; VALOUS, G.: *Le monachisme clunisien des origines au XVe siècle*. I–II. Ligugé–Paris 1935. 1970².; VIOLANTE, C.: *Il monachesimo Cluniacense di fronte al mondo politico ed ecclesiastico (secoli X e XI)*. In: *Convegni del Centro di studi sulla spiritualità medievale II. (Spiritualità cluniacense)*. Todi 1960. 155–242.; FALKENSTEIN, 1997.

²⁹ FOGLIASSO, 1953.; SCHEUERMANN, 1959.; PUGLIESE, 1966.; SCHEUERMANN, 1982.

³⁰ PRT I. 13–137. A szerző itt hivatkozott Zakariás pápa 748-as bullájára, továbbá arra, hogy XII. János a capuai érsekség felállításakor, 968 körül az apátság területét nem sorolta az érsekségéhez. További példái XV. János 989-es és VIII. Benedek 1014-es bullája. Ezek szövege: *Papsturkunden 896–1046*. Bearbeitet von Harald Zimmermann. I–III. Wien 1988–1989² (a továbbiakban: PU) n. 302., n. 489.; Ezeket túlmenően több olyan pápai privilégiumot is találunk a 9–11. századból, amelyek ezt az álláspontot erősítik meg: IX. János 899. március (PU n. 90.), III. Sergius 904–911 között (PU n. 18.), II. Marinus 944. január 21. (PU n. 103. interpolált, de jórészt hiteles szöveggel), XII. János 962. (PU I. n. 151. interpolált, de jórészt hiteles szöveggel), VII. Benedek 971. május 30. (PU I. n. 244.), XV. János 985. november 11. (PU n. 287. interpolált, de jórészt hiteles szöveggel), XV. János 989. november 11. (PU n. 302. interpolált, de jórészt hiteles szöveggel), XV. János 992.

mann Egyed fejlesztette tovább, aki számos példát hozott a bencés őskolostor *nullius-kiváltságára*.³¹ Nincs okunk kételkedni abban, hogy Montecassino ténylegesen élvezte ezt a kiváltságot. Ettől azonban még az I. István-féle oklevélben szereplő rendelkezés problémás marad.

Igencsak szokatlan ugyanis, hogy világi uralkodó ilyen súlyos egyházi jogi következményekkel járó kiváltságot adományozzon egy apátságnak. Az ilyen jellegű rendelkezés a pannonhalmi oklevél mintájának tekintett német gyakorlatban sem ismeretes. A *libertas* természetesen itt is megjelenik, sőt még a mondat szerkesztése (*talem ... qualem*) is több királyi és császári oklevélből ismeretes.³² Az I., II. és III. Ottó korában kelt oklevelek vizsgálatából arra

vagy 994. január 19. (PU n. 310.), VIII. Benedek 1014. március 13. (PU n. 489. interpolált, de jórészt hiteles szöveggel), VIII. Benedek 1023. július 1. (PU n. 545. interpolált, de jórészt hiteles szöveggel), IX. Benedek 1038. július 1. (PU n. 611. interpolált, de jórészt hiteles szöveggel).

³¹ SCHERMANN EGYED: A szerzetes rendek exemptiojának kialakulása és a Szent-Benedek-Rendnek úgynevezett «nullius»-apátságai. In: A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1915–1916-diki tanévre. Közzéteszi dr. Zoltvány Irén főiskolai igazgató. Pannonhalma 1916. 57–133., 79–85.

³² Így pl. I. Ottó 936. október 17-én kelt oklevele, amelyben Corvey apátság birtokait és jogait sorolta fel. Itt azt olvassuk, hogy „[...] Folcmarus venerabilis abbas Nouae Corbeiae rogavit, ut eidem monasterio talem concederemus libertatem qualem ab antecessoribus nostris Francorum regibus accepisse dinoscitur.” Monumenta Germaniae Historica. Die Urkunde der deutschen Könige und Kaiser (Diplomata regum et imperatorum Germaniae) 1. Die Urkunden Konrad I., Heinrich I. Und Otto I. Bearbeitet von Theodor Sickel. Hannover 1879–1884 (München 1997.) (a továbbiakban DO) I./ n. 3. Ezután egy immunitás-formula következik. Ugyanezt találjuk a 937. június 30-án a hamburgi egyháznak adott oklevélben: „[...] talem libertatem et tuitionem monasteriis in eius episcopio consistentibus, qualem cetera per nostrum regnum monasteria noscuntur habere.” DO I. n. 11. III. Ottó oklevelei közül kettőt emelhetünk ki. Az egyik a 994. december 22-én Waldkirch részére adott kiváltságlevél, amelyben a következőket olvassuk: „[...] talem donamus atqua largimur libertatem, qualem Augea, Corbeia aliaque monasteria habent nostro regni [...]” Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/2. Ottonis III. Diplomata, Bearbeitet von Theodor Sickel. Hannover 1893. (München, 1980.) (a továbbiakban: DO III.) n. 157. A másik 1000. május 18-án kelt az oedingeni apácakolostor részére: „[...] talemque libertatem quali cetera nostri monasteria regni Asnidi scilicet Quidilingoburg aliaque utuntur, sibi perdonavimus [...]” DO III. n. 363. Ez utóbbi kettő mellett Györffy György hivatkozott még III. Ottó egy másik, 1000. április 30-án Helmarshausen-nek szóló piactartási kiváltságra is, de ebben a *libertas* elő sem fordul. Vö.: DHA n. 5/II.; DO III. n. 357. Az említett rendelkezések mellett minden esetben az immunitás és/vagy az oltalom megfogalmazása áll a császári oklevelekben. Ez arra utal, hogy

következtethetünk, hogy e kifejezés rendre a királyi/császári oltalomhoz, illetve *immunitashoz* kapcsolódott, ezekkel forrt össze,³³ és egyetlen olyan példa nem akad, amikor egyházi jogi értelemben használták volna.

E nehézség értelmezéséhez azt is figyelembe kell vennünk, milyen is volt valójában az első magyarországi bencés apátság egyházi helyzete. Az eddig elmondottakból kiderült: olyan elemeket kell keresnünk, amelyek a püspök kormányzati hatalmát érintették. Külföldi kutatások és példák alapján e vizsgálatot elvégezve a következő eredményt kapjuk. Pannonhalma II. Paszkál bullájával (1102) mentesült az (egyházmegyei) zsinat látogatásának kötelezettsége és az egyházi fenytékek alkalmazása, ítékezés alól.³⁴ Ezen a helyzeten sem III. Sándor 1175. és 1181. évi, sem III. Orbán 1187-es bullája nem változtatott, bár új elemként megjelent a pápai tulajdonra birtokjogi értelemben mutató *salva sedis apostolice auctoritate* kitétel.³⁵ III. Kelemen 1189-es bullája annyiban lépett túl ezeken, hogy egyfelől korlátozta a püspök szentségi hatalmát (a *chrisma*, illetve a szent olajok tetszőleges püspöktől kérhető), másfelől határozott jogi kapcsolatot létesített az apátság és a Szentszék között (*salva sedis apostolice auctoritate* kitétel jogi értelemben).³⁶ A püspöki hatalom további szűkítését jelentette az a lehetőség, hogy – III. Ince 1216-os bullájától kezdve – a pannonhalmi szerzetesek felszentelését, az apát megáldását bármely püspöktől lehetett kérni.³⁷ III. Ince, illetve III. Honorius és

ezekben az oklevelekben a libertas a kolostori vagyon biztonságát biztosító immunitas-formula egyik kelléke volt, nem pedig egyházi kiváltság.

³³ L. a mellékelt táblázatot!

³⁴ Decernimus etiam, ut nulli episcoporum liceat in iamdicto monasterio ordinationes facere seu puplicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit vel in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare vel ad synodum vocare aut abbates vel monachos. [...] E: PBFL Capsa 39. I. (Df. 206804); DHA n. 117.

³⁵ E: PBFL Capsarium n. 27. (Capsa 68. A. – Df. 206824) PRT I. 606–607. (1175); M: LR n. 42. (Df. 208291) PRT I. 610–611. (hiányos) (1181); E: PBFL Lad. 1. n. 3. (Capsa 45. Q. – Df. 206828) PRT I. 612–613.

³⁶ M: LR n. 44. (Df. 208291); M: 1. II. András [1225] (PBFL Capsa 31. G. – Df. 206867); 2. győri káptalan, 1322. január 22. (PBFL Capsa 36. Jj. – Df. 206829) PRT I. 613–614.

³⁷ Á: II. András [1225] (PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G.) – Df. 206867); M: LR n. 51. (Df. 208291) PRT I. 640–642. Ugyanígy megtalálható III. Honoriusnál (1225: M: LR n. 50. (Df. 208291) PRT I. 670. (LR-ből közli, hiányos); A. THEINER: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I–II. Romae 1859–1860. (a továbbiakban: THEINER I.) 56.; és IX. Gergelynél (1232: M: LR n. 55. (Df. 208291); II. András 1234. (PBFL Capsa 68. F. – Df. 206946) Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed.

IX. Gergely bulláiból egyértelműen kiviláglik az a közvetlen és kizárólagos jogi kapcsolat, amely lépésről lépésre alakult ki Pannonhalma és az Apostoli Szék között.³⁸ Mindez azonban még nem jelentette azt, hogy az apátság *nulius-kiváltság*gal rendelkezett volna, hiszen nem tudjuk adatokkal alátámasztani, hogy saját „egyházmegyéje” (*quasi-diocesis*), lett volna Somogyban, amint azt sem, hogy itt az apát ténylegesen püspöki jogokat gyakorolt volna.³⁹

Ha ebben az összefüggésben vizsgáljuk a *montecassinoi szabadság* előfordulását Pannonhalmánál, azt láthatjuk, hogy I. István oklevelében és a pápai bullákban eltérő értelemben szerepel. A királyi oklevél ma ismert szövegében a montecassinoi kiváltság után nem sokkal következik az egyes szám első személyben írt rész, amelyet a legtöbben interpolációnak tartanak. Ha ezt elhagyjuk – természetesen csak a feltételezés kedvéért – a szöveg éppen az *immunitas* biztosításával folytatódik. Elképzelhető tehát a két rendelkezés (a montecassinoi szabadság és az *immunitas*) olyan összekapcsolása, ahogy

Georgius Fejér. Budae 1828–1844. (a továbbiakban: FEJÉR) VII/1. 238–239 (1234!, hiányos) PRT I. 711. (hiányos).

³⁸ Ennek tanúbizonyságai azok a formulák, amelyek rendre megjelennek a bullákban. Ezek a következők: *ad ius et prouietatem apostolice sedis, salva sedis apostolice auctoritate* (birtokjog), *salua sedis apostolice auctoritate* (jogviszony) és főleg a *nullo medio* formula. III. Ince 1216.; Á: II. András [1225] (PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G.) – Df. 206867); M: LR n. 51. (Df. 208291) PRT I. 640–642.; III. Honorius 1225. M: LR n. 50 (Df. 208291) PRT I. 670. (LR-ből közli, hiányos), THEINER I. 56.; IX. Gergely 1232. május 7. E: PBFL Capsa 40. Z. (Df. 206911) PRT I. 703.; 1232. június 23. M: LR n. 55. (Df. 208291); II. András 1234. (PBFL Capsa 68. F. – Df. 206946) FEJÉR VII/1. 238–239 (1234!, hiányos), PRT I. 711. (hiányos)

³⁹ Ebből a szempontból aligha hathatós érv a somogyi tizedadomány. A tized birtoklása, bár elsősorban a püspöki tiszttel fonódott össze – ilyen értelemben szerepel a korai magyar törvényekben is – önmagában még nem jelentette egy adott terület, egyházmegye feletti püspöki joghatóságot. Így arra kell hagyatkoznunk, hogy a pannonhalmi apát ténylegesen gyakorolt-e püspöki jogokat Somogyban. Ezt azonban egyetlen adattal sem tudjuk alátámasztani. Sőt, mind 1061-ben a zselicszentjakabi, mind 1091-ben a somogyvári apátság alapításánál a veszprémi püspök gyakorolta a püspöki jogokat. Vö. DHA n. 50/II., (Zselicszentjakab) n. 88. E kérdésben újabban vita alakult ki a szakirodalomban: SOLYMOSI LÁSZLÓ: Püspöki joghatóság Somogyban a XI. században. Turul 72. (1999) 100–107.; SOLYMOSI LÁSZLÓ: Püspöki joghatóság a somogyi régió felett Szent István korában. Turul 74. (2001/1–2.) 38–43.; KRISTÓ GYULA: Joghatóság Somogy felett Szent István korában. Turul 73. (2000/1–2.) 1–5.; KRISTÓ GYULA: Néhány vármegye kialakulásának kérdéséhez. Századok 136. (2002) 469–484.; ZSOLDOS ATTILA: Somogy megye korai történetének forrásairól. Turul 74. (2001/1–2.), 44–50.; ZSOLDOS ATTILA: Somogy és Visegrád megye korai története, valamint a „várelemek spontán expanziója”. Századok 136. (2002) 679–690.

a német példákban láthattuk. A pápai bullákban ezzel szemben mindig azonos helyen az egyházi kiváltságok között szerepelt a montecassinoi szabadságra utaló kitétel.⁴⁰ Az utalás tökéletesen érthető, hiszen a Pannonhalma részére adott pápai kiváltságlevelekben az inkriminált kitétel a kiközösítésre és a zsinati megjelenésre vonatkozó rendelkezést követi, amely pontosan egyezik a Montecassinonak adott kiváltságokkal. Ezen túlmenően a pápák minden alkalommal megemlézték és meg is erősítették az alapító, illetve utódai rendelkezéseit. Itt azonban nyoma sincs egyházi kiváltságnak, az első két esetben (III. Sándor, III. Orbán) a szöveg lényegében a birtokok védelmével folytatódik, a másik három pápa bullájában pedig meglehetősen általános a megfogalmazás, de semmiképpen nem egyházi értelmű.

⁴⁰ III. Sándor 1181. „[...] Nulli quoque episcoporum in iam dicto monasterio liceat ordinationes facere, seu publicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit vel in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare vel abbatem ad synodum vocare. Sed ea libertate gaudeat, quam monasterium Cassinense gaudere dinoscitur. [...]” (M): LR n. 42. (Df. 208291) PRT I. 610–611.; III. Orbán 1187. „[...] Nulli quoque episcoporum in iam dicto monasterio liceat ordinationes facere, seu publicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit vel in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare vel abbatem ad synodum vocare, sed ea libertate gaudeat, quam monasterium Cassinense gaudere dinoscitur. [...]” E: PBFL Lad. 1. n. 3. (Capsa 45. Q. – Df. 206828) PRT I. 612–613.; III. Ince 1216. „[...] Precipimus autem, ne quis populus ad monasterium vestrum vel eis ecclesias accedere aut eius beneficia, que voluerint ex caritate largiri, prohibere presumat, sed ea monasterium ipsum gaudeat libertate, qua gaudet Cassinense sicut a predecessoris nostris eidem monasterio est indultum. [...]” M: II. András [1225] (PBFL Capsarium n. 67., (Capsa 31. G. – Df. 206867) PRT I. 640–642.; III. Honorius 1225. „[...] Insuper auctoritate apostolica inhibemus, ne quis archiepiscopus vel episcopus ad monasterium vestrum accedat causa ordines vel missas publicas celebrandi, nisi fuerit ab abbate invitatus. Precipimus autem, ne quis populus ad monasterium vestrum vel eis ecclesias accedere aut eius beneficia, que voluerint ex caritate largiri, prohibere presumat, sed ea monasterium ipsum gaudeat libertate, qua gaudet Cassinense sicut a predecessoris nostris eidem monasterio est indultum. [...]” M: 1. Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Vol. 13. Fol. 62v; 2. LR n. 50. (Df. 208291) PRT I. 670.; IX. Gergely 1232. június 23. „[...] Insuper auctoritate apostolica inhibemus, ne quis archiepiscopus vel episcopus ad monasterium vestrum accedat causa ordinis vel missas publicas celebrandi, nisi ab abbate fuerit invitatus. Precipimus autem, ne quis populum ad monasterium vestrum vel eius ecclesias accedere aut eius beneficia, que voluerint ex caritate largiri, prohibere presumat, sed ea monasterium ipsum gaudeat libertate, qua gaudet monasterium Cassinense, sicut a predecessoribus nostris eidem monasterio est indultum. [...]” M: LR n. 55. (Df. 208291) PRT I. 711. A három utolsó esetben, amelyek eltérő szövegezést adnak, a pápák világosan utalnak arra, hogy e szabadságot olyan formában adják meg az apátságoknak, amint azt elődeik tették.

Mindebből pedig az következik, hogy I. István pannonhalmi oklevele a *libertast immunitas* értelemben használta, míg a pápai bullák, ettől eltérően, ugyanazt a fogalmat egyházjogi kiváltság gyanánt, a püspök szentségi és kormányzati hatalma alóli mentesítésként alkalmazták.

**A *libertas* megjelenése a német uralkodók okleveles gyakorlatában
(936–1000)***

	Kiadás adatai				Tartalom
	Kiadó	Dátum	Kedvezményezett	Kiadás	
1.	I. Ottó	936. 10. 17.	Corvey, apátság	DO I. n. 3., 92.	szabad apátválasztás, immunitas
2.	I. Ottó	937. 06. 30.	Hamburg, egyház	DO I. n. 11., 98.	szabad püspökválasztás, im- munitas, oltalom, birtokok megerősítése
3.	I. Ottó	938. 05. 18.	Osnabrück, püs- pökség	DO I. n. 20., 107– 108.	immunitas
4.	I. Ottó	940. 06. 03.	St. Maximien, apátság (Trier)	DO I. n. 31. 117.	szabad apátválasztás, oltalom (mundiburdium)
5.	I. Ottó	960. 06. 13.	Osnabrück, püs- pökség	DO I. n. 212., 293.	immunitas, birtokok meg- erősítése
6.	I. Ottó	967. 02. 13.	Benevento- Siponto, püspök- ség	DO I. n. 338.461.	immunitas, birtokok meg- erősítése
7.	I. Ottó	972. 09. 17.	Osnabrück, püs- pökség	DO I. n. 421., 575.	immunitas
8.	II. Ottó	973. 06. 27.	Weissenburg, apátság	DO II. n. 43., 53.	szabad apátválasztás, fuldai, reichenai, prümi szabadság (immunitas?)
9.	II. Ottó	973. 09.27.	Hamburg, egyház	DO II. n. 61., 71.	szabad püspökválasztás, im- munitas, oltalom, birtokok megerősítése
10.	II. Ottó	974. 05. 28.	Corvey, apátság	DO II. n. 81., 97.	szabad apátválasztás, immu- nitas
11.	III. Ottó	987. 01. 18.	Vilich, apátság	DO III. n. 32., 432.	szabad apát- és Vogt-válasz- tás, immunitas

* A táblázat nem tartalmazza a hamis okleveleket, valamint azokat a diplomákat, amelyek nem egyházi jellegűek, ill. azokat, amelyekben a terminológia társadalmi állást jelöl.

12.	III. Ottó	988. 03. 16.	Hamburg, érsekség	DO III. n. 40., 439–440.	szabad püspökválasztás, immunitas, oltalom, birtokok megerősítése
13.	III. Ottó	991. 12. 29.	Selz, apátság	DO III. n. 79., 486.	immunitas, szabad apátválasztás
14.	III. Ottó	[992]	Echternach, apátság	DO III. n. 90., 500.	immunitas, szabad apátválasztás
15.	III. Ottó	994. 12. 22.	Waldkirch, apácakolostor	DO III. n. 157., 569.	szabad apátnő-választás, immunitas
16.	III. Ottó	995. 07. 30.	Corvey, apátság	DO III. n. 169., 581.	szabad apátválasztás, immunitas, tizedmentesség
17.	III. Ottó	996. 12. 18.	Elten, apácakolostor	DO III. n. 235., 651.	ítélkezési kiváltság (Essen, Quedlinburg, Gandersheim) (+ immunitas, szabad apátnő-választás, birtokok megerősítése)
18.	III. Ottó	997. 10. 08.	Helmarshausen, apátság	DO III. n. 256., 673–674.	immunitas
19.	III. Ottó	997. 10. 27.	Luisberg, apácakolostor (Aachen)	DO III. n. 262., 679.	oltalom
20.	III. Ottó	[999]	Seeon, apátság	DO III. n. 319., 746.	immunitas (+ szabad apátválasztás)
21.	III. Ottó	[1000. 05. 15–05. 18.]	Szt. Félix, apátság (Metz)	DO III. n. 362., 791.	birtokok megerősítése, oltalom, immunitas
22.	III. Ottó	1000. 05. 18.	Oedingen, apácakolostor	DO III. n. 363., 792.	immunitas (Essen, Quedlinburg), szabad apátnő- és Vogt-választás